

חפירת-נסיון בממפסיס (כורנוב) בשנת 1956

מאת

שמעון אפל באום

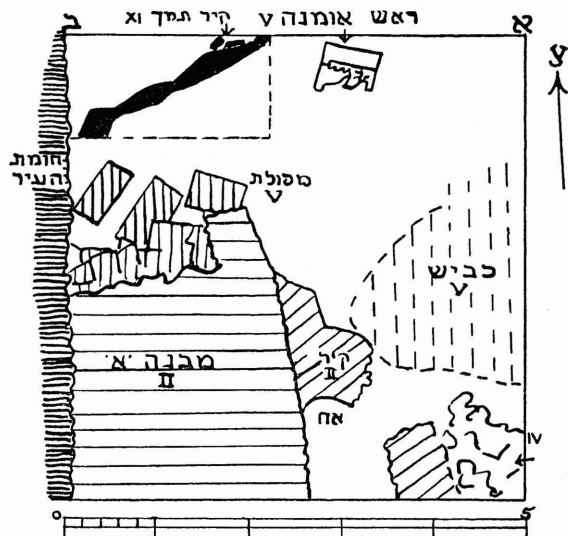
עיקר מטרתה של החפירה, שנערכה בכורנוב — היא ממפסיס הקדומה (1) — בימים 17—28 במאי 1956, היתה לגלות כלי-חרס לפי שכבות, העשויים להוות בסיס לידיעה מדויקת על החומר הארכיאולוגי, שנמצא בנגב, ובמיוחד אמורים הדברים בחומר מהתקופות ההלניסטית, הרומאית והביזאנטית (2). חפירת-הנסיון בוצעה בנקודה שליד הצד הפנימי של חומת העיר המערבית ממערב לבניין המבוצר, המסומן באות "B" בתכנית כורנוב, שפורסמה על ידי קירק (3). קצת דרומית מבניין זה עבר רחוב, שאבני השפה שלו עדיין נראים על פני השטח, ממזרח למערב עד החומה; וקרוב לוודאי, שכאן היה שער. הפינה הצפונית-מערבית של הבור השתרעה 3.40 מטר מדרום לאבני השפה הדרומיות של הרחוב הנ"ל, בנקודת פגישתו עם חומת העיר. ממדי הבור היו 5×5 מ'. נתברר, שהסלע הטבעי היה כאן בעומק של 2.50 מ' מתחת לפני השטח העליון הנכחי, והוכחנו בו תשע שכבות עיקריות. השכבה I היא רובד של אדמה חומה, בעובי ממוצע של חצי מטר.

Euseb., *Onom.*, 8, 8; Hierocles 721, 8; Alt, *Griech. Inschr. aus 1 Paläs. Tertia*, (1921), (Beer Sheba), No. 7, p. 6; M. Avi-Yonah, *The Madaba Map* (1954), p. 71, No. 96; ZDPV 36, (1913), 110 sqq.; JPOS 4, (1924), 153, n.1: L. Woolley and T. E. Lawrence, *The Wilderness of Zin*, 2nd. ed., (1936), 136.

(2) החפירה נערכה מטעם המחלקה לארכיאולוגיה של האוניברסיטה העברית ובעזרתה הכספית של "קרן הנשיא".

מנהל החפירה מודה בזה למחלקת העבודות הציבוריות של הממשלה, שסיפקה את הפועלים הדרושים לעבודה זו, ולמועצת דימונה ותושביה על מידת הכנסת-האורחים. כן מכיר הוא טובה למר צבי עופר ולמחלקת המים של עיריית באר-שבע, שהשאלה לחופרים כלים וציוד. תודה מיוחדת מובעת לפרופ' מ. אבנימלך, שהואיל בטובו לבדוק את הדוגמות הגיאולוגיות והשבולולים, שנתגלו בחפירה. אני מחזיק טובה לגב' ולמר ביברקאוס על הצילומים הנאמנים של האוסטרקאות.

Kirk, *PEQ*, 1938, 217, Fig. 2 (3)

ציור 1. תרשים החפירה

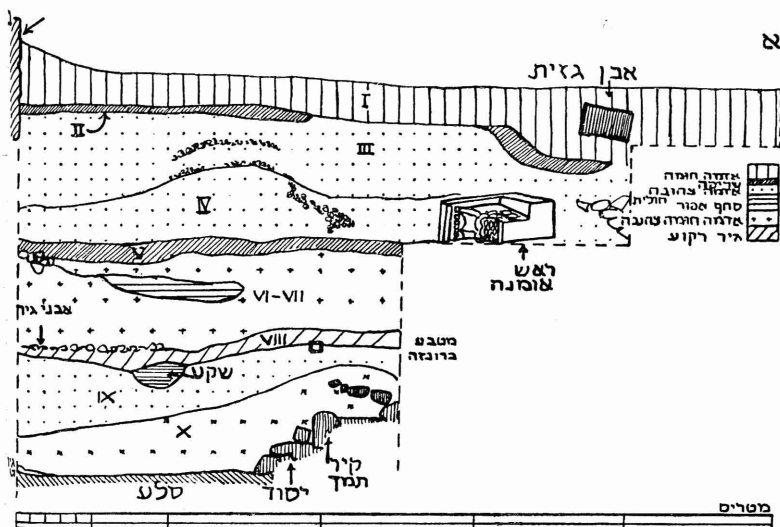
נתגלו בה חרסים בכמויות יותר גדולות מאשר בכל שכבה אחרת בבור וגם נמצאו בה כמה שברי-חרס בני זמננו.

השכבה II מורכבת מחומר צמחי שרוף, ועביה הוא בין 7 ל-10 ס"מ. שכבה זו מעידה, כנראה, על ההתיישבות המאוחרת ביותר במקום, שימיה כימי חומת העיר. יש להניח, שבאותו זמן הותקן הרחוב, שאבני השפה נראות בו מצפון לבור. במרחק של 2.80 מ' מדרום לגבול הצפוני של החפירה נחשפה רצפה, מצע או יסוד של אבנים קטנות ונתזים של אבן-גיר דלומיטית אפורה. מצע זה היה צמוד לצד הפנימי של החומה והשתרע מעבר לגבול הבור בכיוון לדרום. עמקו המכסימלי היה כ-80 ס"מ; ופירוש הדבר, שהיה זה יסוד של מבנה ("מבנה א"), קרוב לוודאי חדר ליד קיר החומה. בצדו המזרחי של מבנה א' הוזקק קיר מחומר בנייה גרוע, שהוקם בזמן אחד עם מבנה זה, או זמן קצר לאחר מכן, והוא התעגל בכיוון למזרח ולדרום-מזרח, באופן שבצדו הדרומי, הסמוך למבנה א', נוצרה מעין גומחה, ששימשה אחיבשול. על כך מעידים שרידי הפחם ועצמות בעלי-החיים, שנמצאו בקרבת מקום.

השכבה III היא אדמה צהובה וחולית מעורבת עם טיט ואבנים, ועמקה כ-40-60 ס"מ. כאן הונח יסוד לחומת-העיר, ויש להניח, שאותה

שכבה פולסה במיוחד למטרה זו. בחלקה הצפוני-מערבי מכילה השכבה שברי טיח רבים, קצת פסיפסים ושבר של אבן-ריחיים.

השכבה IV מורכבת אף היא מאדמה צהובה חולית ומאבנים, בעובי של 20–50 ס"מ בצפון הבור. נראה הדבר, שהשכבה נתהוותה על-ידי יישור המפולת ממפלס־ההתיישבות הקודם. בשכבה נמצאו אבני בנייה מסותתות, מספר ניכר של פסיפסים, שברי רצפות־פסיפס וטיח. השכבה עברה תחת חומת העיר ונמשכה בכיוון דרומי תחת המבנה א'. כאן היתה מעורבת בחומר שרוף. מצפון למבנה א' השתרעה השכבה על גל של אבני-גזית, שהן שרידים של בניין מתקופה קדומה יותר, שיש לייחסן לשכבה V. השכבה התרוממה לצד מזרח וכיסתה את הכביש הקשור בשכבה V.

ציור 2. חתך בשטח העליון

השכבה V היא רובד עבה של חומר שרוף, בעיקר זרדים מפוחמים, בעובי של 10–20 ס"מ. אפשר היה לעקוב אחריה תחת המבנה א'. לאורך צדו הצפוני של אותו מבנה וסמוך לו נמצא בשכבה V רובד של עיי-מפולת של אבני בנייה, בכללן אבני-גזית (מגיר) שלמות. אלה הם, כנראה, שרידי בניין הרוס, שהוקם יותר קרוב לצד מערב, שכן עיי-המפולת מצויים מתחת לחומה. בפינה המזרחית-צפונית של הבור נמצא על הרובד של אודי-השריפה

ראש אומנה קורינתית משיש (ראה למטה). במקום זה בשכבה V נמצאו שרידי־הריסה מרובים, בכללם פסיפסים, שברי רצפות פסיפס ושברי רעפים. רובד אודי־השריפה נמשך גם לצד דרום מתחת למבנה א'. ממזרח לעיי־המפולת של אבני הבנייה נפסק רובד השריפה, בה שקע מפלס השכבה, וממזרח לשקע נקבע כביש על השכבה V. כביש זה הוקם על מצע של אבני־גיר קטנות והותקן מאבני־גיר קטנות ושברי לבנים. פני הכביש התרוממו בעלייה תלולה לצד מזרח, והרוחב המקסימלי של הסלילה היה כ־2.60 מ'. כביש זה נסלל באותו הזמן, שבו הוקם הבניין שבמפלס V. בפניה הצפונית־מערבית של השטח הותקן בשכבה V, ברובד של אודי־השריפה, תנור או אח קטן בצורת בור, שקטרו הוא 45—50 ס"מ. בו נמצאו שברים רבים של גבס שרוף.

הסטראטיגרפיה מתחת למפלס V נחקרה על־ידי בורות־בדיקה בלבד. השכבות VI—VII מורכבות מאדמה צהובה־חומה ומאבנים מועטות, בעומק של 60—90 ס"מ. בצדו הצפוני של הבור מתחת לשכבת השריפה (V) נמצא כאן שקע רדוד (VI), מלא אדמת סתף, המעיד על כך, שהשכבות VII—VI נתהוו באופן הדרגתי, או על־כל־פנים בכמה שלבים.

השכבה VIII מורכבת מגיר־קרטון רקוע, בעומק ממוצע של 6—10 ס"מ. שכבה זו מעידה על פעולת פילוס של האדמה ועל התיישבות מחודשת. בנקודת־חיבורה עם השכבה IX למטה נתגלה מטבע ברונזה מהמאה השלישית לסה"נ; הוא היה משופשף מרוב שימוש, ויש לייחסו לימי גיטה או יוליה דומנה.

השכבה IX מורכבת מאדמה חולית צהובה־בהירה, ועמקה הוא 20—65 ס"מ. בתחתיתה, ליד חומת העיר, בפנית הבור הצפונית־מערבית, נמצאה שכבת נתזים של אבן־גיר דולומיטית צהובה, שהגיעה לעובי של 30 ס"מ לצד דרום. זהו, כנראה, שריד של פעולת בנייה, שבסיומה נקבעה שכבת הגיר הרקוע VIII.

השכבה X משתרעת על פני הסלע הטבעי, ועמקה הוא 25—70 ס"מ. היא מורכבת מאדמה חולית צהובה־אדומה. פני השכבה עלו בכיוון מזרחי והיא מכסה יסוד של אבן־גיר, שהונח על הסלע וחצה את החפירה מדרום־מערב לצפון־מזרח. היה זה קיר או קיר־תמך נמוך (kerb), בנוי מגושים ארוכים מסותתים באופן גס, שנמצא בגובה של כ־40 ס"מ על פני הסלע. הקיר הוקם על־יסוד של אבני־גוויל, שבלט מתחתיו בכיוון צפוני־מערבי. לצדו הדרומי־מזרחי במפלס קיר־התמך היתה רצפה, אן דרך סלולה מאבנים

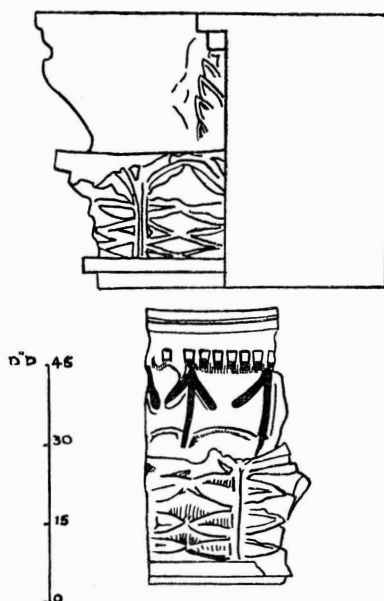
קטנות. מחמת היקפו המצומצם של שטח החפירה אי־אפשר היה לקבוע, אם היה מבנה זה קטע של כביש סלול או של בניין; אמנם מתוך רוחב הקיר מסתבר, שהיה זה כביש. כיוון המבנה מעיד, שתכנית היישוב הקדום ביותר באזור זה היתה שונה בתכלית מזו של הרחובות הביזאנטיים, הנראים כיום על פני השטח.

אפשר אפוא להבחין בארבעה מפלסי התיישבות ברורים: (1) השכבה המשתרעת על פני הסלע הטבעי, ובה קשור בניין או כביש; (2) השכבה VIII, שבה נתגלו עקבות של פעולת בנייה; (3) השכבה V, שנמצאו בה אודיי־שריפה ועיי־מפולת. בכלל זה שריד ארדיכלי של כנסייה שנחרבה; כן נתגלו בצד הדרומי שרידים של בניין הרוס ושל גביש. השכבה IV, המשתרעת על פני השכבה השרופה, מכילה עיי־מפולת, שהועברו לכאן משטח הרוס בפנים העיר; (4) השכבה II, שהותקנה על־ידי פעולת יישור של אדמת־שפך (שכבה III), ובה נקבעה חומת העיר. בשכבה זו נמצאו המבנה א' ואת, הצמודים לצד הפנימי של החומה. יש לייחס שכבה זו לאותה תקופה, שבה הותקנה רשת הרחובות המאוחרת ביותר של העיר, הנראית עדיין על פני השטח.

כרונולוגיה. מהשכבה X ואילך נמצאו כלי־חרס מהתקופה הרומאית. מציאותם של כלי "פסיבדו־סיגילטה" (כלים בעלי עיטור מקדה וחרסים בעלי חיפוי־צבע) מוכיחה, שהשכבה X לא קדמה למאה השלישית או הרביעית לסה"נ. לעומת זה מכילה אותה שכבה גם חרסים דקים אדומים שונים בתכלית במהותם מאלה שבמפלסים המאוחרים יותר; ופירוש הדבר, שאין היא מאוחרת מהמאה הרביעית. הנחה זו נתאשרה על־ידי גילוי של מטבע שחוק מאוד ממחציתה הראשונה של המאה השלישית בתחתית השכבה VIII; יבכן, לא קדמה פעולת היישור של השכבה VIII לסופה של אותה מאה.

לראש אומנת־השיש, שנמצאה על מפלס אודיי־השריפה, בשכבה V, יש הקבלות בראשית המאה החמישית לסה"נ (ראה להלן). היה זה חלק מעיי־מפולת, שהועברו משטח שנהרס בפנים העיר. מאחר ששכבה VI התחילה להתהוות לא יאוחר מסוף המאה השלישית — על־כן אין לייחס את ראש האומנה לשכבה זו. כי אם לשכבה V; והוא הונח על אודיי־השריפה שלה לפני שהצטברה עליהן אדמה נוספת. מסיבה זו יש לקבוע גם את ההריסה, ששרידיה נשתמרו בשכבה V, לא יאוחר מראשית המאה החמישית לסה"נ.

ייתכן הדבר — אם כי אין זה בטוח כל עיקר — שיש לקשור הריסה זו עם ההתקפה הערבית, שנערכה על הנגב בשנת 378⁴).

ציור 3. ראש אומנת-שיש משכבה V

הואיל ותקופתה של השכבה V נקבעה לסוף המאה הרביעית או לראשית המאה החמישית, ומאחר שאין להקדים את השכבה VIII לסוף המאה השלישית — ברור הוא, שיש לייחס את השכבות VI—VII למאה הרביעית, ואילו את השכבות IX—X — למאה השלישית. חומת העיר, שהוקמה בזמן אחד עם השכבה III, נבנתה לאחר סוף המאה הרביעית, או בראשית המאה החמישית; ומכיוון שהיתה קיימת בשטח זה בתקופת ההתיישבות האחרונה בעיר, הרי קרוב לוודאי, שהוקמה בסוף המאה השישית או אף במאה השביעית⁵).

4) Couret, *La Palastine sous les empereurs grecs*, 174 ע"י מ.

אבייונה, ידיעות ב', תרצ"ה, עמ' 9.

5) העומק הממוצע של השכבות VI—VIII הוא 60 ס"מ, והוא נתהווה, כנראה, במשך 100 שנים בערך. העומק הכללי של מכלול השכבות בבור הנסיון מגיע ל-2.50.

ראש אומנת־השיש בשכבה V דומה בסגנונו לאלה, שהובאו בספרם של וולי ולאורנס ונראו בכנסייה המערבית של כורנוב⁶), שאינה רחוקה מהחפיר־רה הנדונה לצד דרום. מסתבר, שכנסייה זו, שתכניתה אפיינית למאה הרביעית או החמישית, ניזוקה או נהרסה זמן קצר לאחר הקמתה.

סיכום. מתוך חפירת־הנסיון ניתן להסיק כמה מסקנות ארעיות, אמנם תוך הסתייגות־מה מחמת שטחה המצומצם של החפירה.

ראשיתה של ההתיישבות בשטח הנחפר חלה במאה השלישית לסה"נ, וסמוך לסופה של מאה זו נערכה פעולת בנייה מחודשת. היישוב נחרב בסוף המאה הרביעית, או בתחילת המאה החמישית. חורבן זה הקיף, כנראה, שטח ניכר, ובאותו פרק־זמן נפגעה גם הכנסייה המערבית, שהוקמה לא מכבר. שוב נתחדשה ההתיישבות במקום, ולאחר מכן — אולי במאה השישית או השביעית — הוקמה חומת העיר. חומה זו נבנתה בתקופת ההתיישבות הקצרה והאינטנסיבית, שבה נערכה גם התכנית של רחובות העיר, הנראית עכשיו על פני השטח. קירק מוסר⁸), שמשלחת קולט ביצעה חפירה מסביב למגדל הגדול, הצמוד לחומת העיר במרכז של צדה הדרומי, וחפירה זו עדין פתוחה. לדברי קירק נתברר, שמגדל זה נבנה בתקופה הנבטית ולאחריה נערכו בו שינויים שונים. מסקנות אלו אינן חלות על החומה המערבית של העיר, כפי שמעידות התוצאות המתוארות למעלה.

המצא

1. כלי החרס

ראיות סטראטיגרפיות וכן התגלית של מטבע אחד ושל ראש אומנה, שניתן לקבוע את תקופתה, מאפשרות לנו לקבוע את הזמנים של השכבות השונות כדלקמן:

מ', והוא משקף, לפי אותו קצב של התהוות, תקופה של 400 שנה בקירוב, היינו לערך מ־230 עד 630 לסה"נ. יש לנהוג הסתייגות לגבי מסקנה זו מחמת האופי השונה של כל שכבה ושכבה, ואילו הערכה זו מתאימה לעדות הממצאים.

The Wilderness of Zin, pl. XXXI, 2 and Fig. 58 (6

(7) יש להעיר, שכנסייה זו אינה מקבילה בכיוונה לרחובות העיר, לפי תכניתה המאוחרת ביותר. לעומת זה מהווה הקיר המערבי של האטריום שלה קטע בחומת העיר המערבית. מסתבר, שמצב זה נתהווה לאחר חורבן הכנסייה, או לפחות לאחר החורבן המשוער בסוף המאה הרביעית או במאה החמישית.

PEF., 1940—1, 61 (8

השכבות X—IX עד שלהי המאה השלישית לסה"נ.

השכבות VII—V המאה הרביעית לסה"נ.

8 השכבות IV—I ראשית המאה החמישית עד לראשית המאה השביעית. ניתן ללמוד משהו מהחלוקה של טיפוסים מסוימים של כלים בצורת טבלה (ראה ע' 38).

כאן רואים אנו, שהטרה סיגילטה נמצאת בעיקר בשכבות מהמאות השלישית והרביעית, אך גם במאות החמישית, השישית והשביעית (III), והיא נעדרת לחלוטין בשכבות ההתיישבות של המאות החמישית והשישית (IV, II). קרוב לוודאי, שאין כל משמעות מיוחדת לריכוז החרסים הנבטיים בתוך השכבות של המאה הרביעית, שהרי כל המציאות הן שבר-כלים קטנטנים. אף כי בכל המפלסים מלמטה עד למעלה נמצאו כלי "הפסיבדורסיגילטה" והסוגים הקרובים לה, הרי הריכוז הגבוה שבשכבות I, II, ובייחוד במפלס ההתיישבות II (מאות חמישית-שישית), מרמז על כך, שתפוצתה נמשכה עד סוף התקופה הביזנטית, ואילו מציאותם של הכלים, המכונים באנטיוכיה "רומאים מאוחרים"⁹, מוגבלת לשכבות I—III (המאות החמישית והשישית). לעומת זה נעלמו, כנראה, הכלים בעלי החיפוי מהגוון ארגמן-סגול (purplish) ומהגוון הערמוני — שריכוזם היה במאה השלישית — בסוף המאה הרביעית. העיטור בקווים גליים חרוטים, שלא היה שכיח כאן ביותר, שייך בכורנוב למאות הרביעית, החמישית והשישית. אפשר לחלק את הכלים המצולעים, שנמצאו בכל השכבות, לשני סוגים: א) כלים, שעליהם צלוע בעל חתך גלי; ב) כלים, שעליהם צלוע בעל חתך חד או שטוח-זוויתי. הסוג א' נמצא בכל השכבות, אך בעיקר (64.7 אחוז) במאה השלישית (X—IX), ולאחר מכן שלט הסוג ב'. כן שכיח החומר הדק האדום או האפור, בעל צביון חיצוני שחור, "חלוד" (סוגים ט', י', למטה). חומר זה, שהיה מצוי גם בשכבה X, אפייני הוא במידה מכרעת לתקופת המאה החמישית ולאחריה. בשכבות X—VI נתבלטו כלים דקים, קשים ואדומים וכן כלים קטנים ועדינים (סוג א').

O. Waagé, *Antioch-on-The-Orontes* 4 (1948), Ceramics & Islamic (9 Coins, 43 sq.

שכבה	סרה סיגילטה	פסיונו סיגילטה	נכטי	מאחרת "רומאית	מזופה צבע	עיסור גלי	צלוע בעל חתך גלי	"חלוד"
I		XXXXXX		XX				XXX
II		XXX		X		XX	X	
III	X	X		X			X	XXX
IV						X	XX	XXXXXXXXXX
V			X				X	X
VI-VII	XXX	XX	X		XX	X	X	XX
VIII	X	XX	XX		X		XX	X
IX					XXX		XXXXX	X
X	XXX	XXX			X		XXXXXX	X

חלוקתם של טיפוסים כלים מסוימים לפי השכבות

2. תיאור החרסים

(הספרות הרומאיות מציינות את השכבות)

סוג א: המס' 1—10 הם כלים מסוג ה"פסיבדו-סיגילטה", או קרובים להם. המס' 7—10 שייכים לשכבות המאוחרות. לכלי סוג א' צבע אדום, טרקוטה, או חום כהה (4); המס' 7, 10 הם מרוקים. למס' 2 (VII) — השווה Kraeling, *Gerasa* 565, Fig. 431 (סוף המאה השלישית).

סוג ב: המס' 11—23 קערות. 11—17 אדמדמים; 12, 13, 15, 20, 22 כתומים. 18 הוא אדום ובעל פנים שחורים "חלודים". 19 הוא אפור-בהיר ובעל פנים אפורים-אדומים "חלודים"; 14 אפור-ירקרק; 16 חום, בעל-פנים שחורים; 21 אפור-צהבהב בהיר ובטין יש חצץ. 22 אפור-שחור, חולי. 11(X), השווה *Gerasa*, Tomb 4, p. 588, Fig. 36, 9, סוף המאה השנייה.

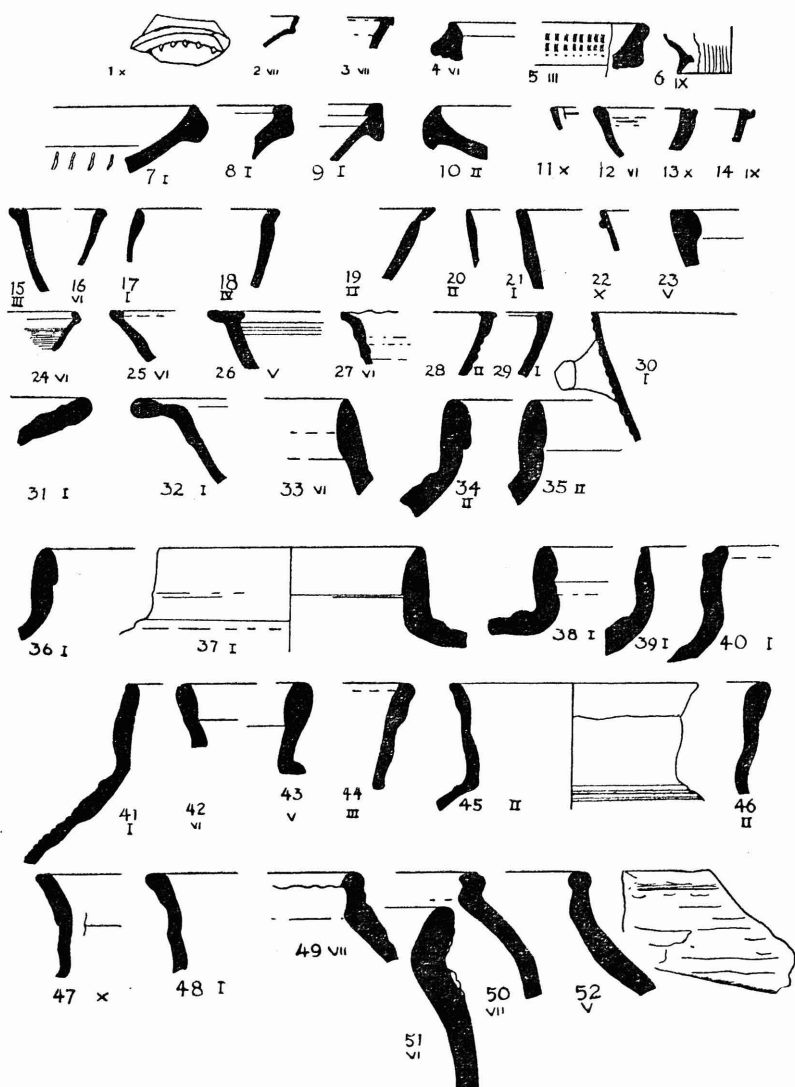
סוג ג: המס' 24—27. ספל בצורת פעמון (24), או קערות בעלות שפיות נטויות כלפי חוץ. 24 (IV) הוא ספל עדין מחומר קשה, אדמדם, ובצדו הפנימי פס של צבע ערמוני כהה. חטיבה דומה נמצאה ב-VIII. השווה יריחו, *AASOR.*, XXIX—XXX, A79, type 12, Fig. 33 25 טרקוטה ופנים שחורים; 26 צהבהב חלק; 27 חום-אפור ובעל פנים שחורים. כלים מסוג זה לא נמצאו בשום שכבה שלאחר המאה הרביעית.

סוג ד: המס' 28—32 קערות. 28—30 הן קערות בעלות צורה חצי-כדורית, ושפיותיהן שטוחות ונטויות כלפי חוץ. 28, 30 מצולעות; 28 אפורה, ולה פנים אפורים "חלודים": 29, חומר גס, צבע לבנבן; 30 שחורה מעורבת בחצץ לבן; אוזן אפקית. כל אלה הם מהמאות החמישית לשביעית. השווה בית שער (תשי"ג), עמ' 6, ציור 3, 14 (250—350 לספה"נ): יריחו *AASOR*, XXIX—XXX, Fig. 28, N 169, type 25 (No. 138) — ערבי.

סוג ה: המס' 31—32 (1). קערות בעלות שפיות רחבות בולטות כלפי חוץ. 31 אדמדמה, הפנים אפורים חוורים; 32 אדומה, קשה. כבר במאה השלישית נמצא טיפוס זה (השווה *Gerasa*, p. 567, Fig. 45, No. 47), אך גם בתקופה הביזנטית (השווה *QDAP*, X, Fig. 8, 5, Fig. 9, 4) — ירושלים. המאות השישית והשביעית).

סוג ו: המס' 33—41. כדים גדולים בעלי צוואר ושפה זקופים; על פי רוב נמצא בהם בצד הפנימי של הצוואר חריץ או כפל, ולעתים קרובות צווארון חיצוני. הטיין, שהוא, בדרך כלל טוב וחולי, צבעו אדמדם, לבן-אפור,

ש. אפלבאום

ציור 4. חרסים מכורנוב

צבע של לבנה, צהבהב או כתום. ל-38 שרידים של חיפוי חיצוני בצבע חום. 33. שלו צוואר מפושק קצת כלפי חוץ, הוא מ'-VI, אך כל השאר הם מ'-I—III, כלומר, בדרך כלל, מהמאות החמישית, השישית והשביעית. 40. ששפתו משופעת בצד הפנימי, תופס מקום-ביניים בין הסוגים ו'-ז'. השווה לסוג ו' שלנו את *QDAP*, X, Fig. 7, 1, 2, ירושלים, במאה השביעית; העופל, *APEF*, V, 79. המאות השישית והשביעית.

סוג ז: המס' 42—48. כדים דומים לקודמים, אך בעלי צוואר מפושק ושפה מעובה. לעתים יש להם צווארון-כתף וכן צילוע חיצוני. החומר דומה לחומר של סוג ו'. ל-42 שרידי חיפוי בצבע חום. כלים אלה נמצאו גם ב-V, VI (42—43), אך ברובם הם מ'-I—III.

סוג ח א: מס' 49—58. אפשר לתאר סוג מעניין זה "כתוצרת בית". אלה הם כדים בעלי צוואר קצר זקוף, או שפה נמוכה על הכתף (bead rim). באי-אלה מקרים (56—58) הצוואר הוא גבוה יותר. הכלים עשויים ביד (54, 55), או שלעיתים מסתיימת התקנתם ביד, או שהכתף מוחלקת ביד. פניהם של כמה מהם מחוספסים (rusticated). החמרים הם בעלי צבע כתום או טרקוטה. לעתים קרובות מעורב הטין בחצץ. 58 אדום לבנבן כהה. 49—51 נמצאו ב-VI—VIII, 52 ב-V; השאר I—III.

סוג ח ב: המס' 59—68. הכלים בסוג זה דומים לכלי הסוג הקודם, אך בהבדל זה, שכולם עשויים באבניים, ולרובם צבע כתום או טרקוטה. 64 צהבהב; 66 חום כהה, חלק; 68 לבנבן אפור; 59 (X) — מצולע; 60—61 הם מ'-VII; 62—63 — VII; השאר מ'-I—III. השווה גם ו', 40 (i).

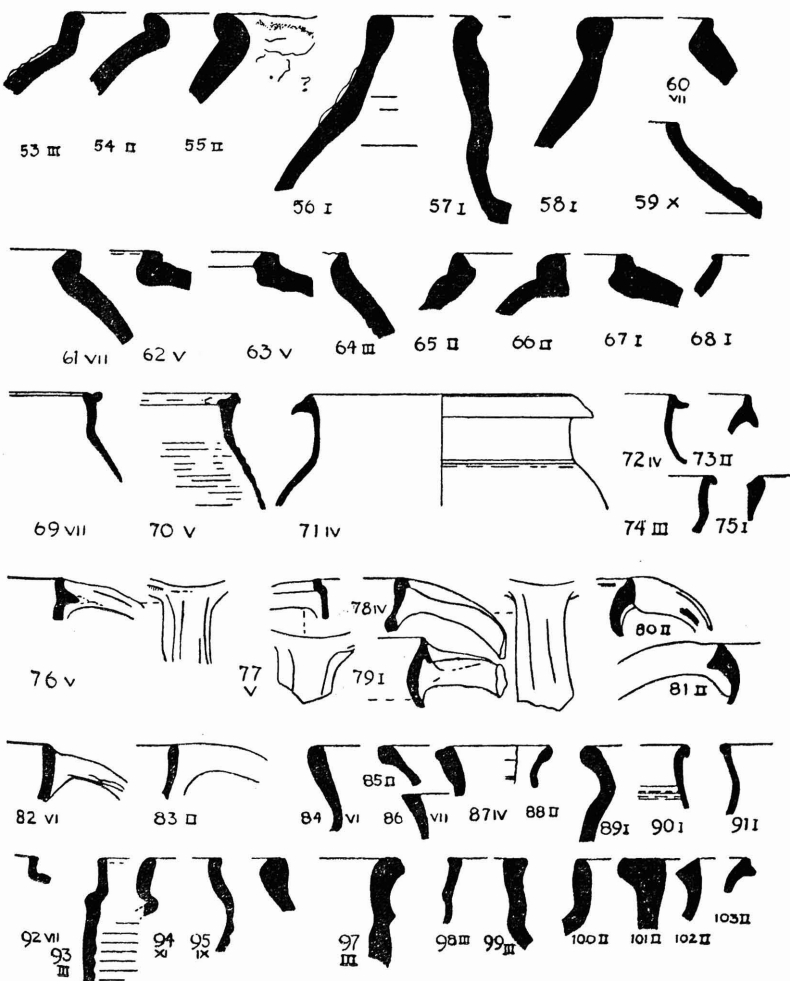
סוג ט: המס' 69—75. כלים עשויים מטין שחור או אדום, המשמיע צליל מתכתי; הפנים אדומים-שחורים, גסים, "חלודים". המוצא I—VII. ל-69 קווים חרוטים בחוץ; 90 מצולע.

סוג י: המס' 76—81. כלים בעלי ידיות, שחמרם דומה לזה של הסוג הקודם, ואילו 80, 81 טרקוטה. רובם, כנראה, חלקי קדרות כדוריות מטיפוס ביזאנטי שכית, וגופיהם מצולעים; השכבות V—II. השווה, למשל, ירושלים *QDAP*, X, Fig. 16, 7 (המאה הרביעית).

סוג יא: מס' 82, 83 קערות בעלות ידיות. 82 טרקוטה; 83 אפורה בהירה והטין אדמדם.

סוג יב: מס' 84—106 כלים שונים.

ש. אפלבאום

ציור 5. חרסים מכורנוב

88. טרקוטה, הפנים אדומים-אפורים. II.	84. אדום חלק, קצת חצץ לבן.
89. אפור-בהיר, דק, חצץ לבן. I.	85. טרקוטה, חולי. II.
90. צהבהב חולי. VIII.	86. אדמדמ, בהיר, חולי. X.
91. כנ"ל. I.	87. חום חצץ לבן. V.

92. לבן מנופה. VII.
93. אדום כהה, הצד הפנימי אדום-III.
94. שחור, "חלוד". III.
94. אפור גס וקשה, הפנים אפורים-שחורים, "חלודים". XI.
95. צהבהב. IX. השווה ירושלים (המאות השלישית והרביעית).
- QDAP X, Fig., 6, 7
96. אפור-ירקרק בהיר, קשה. VII.
97. כתום חולי; צווארון חיצוני. III.
98. טרקוטה כהה. III.
99. טרקוטה בהירה, חצץ לבן.
100. אדום חלק. זהו כלי שנפגם בשריפה והוא מעיד על שריפת כלים במקום. II.
101. אפור-לבן, לפני צילוע דק. II.
102. שחור וגס, הטין אפור. II.
103. אפור וגס. II.
104. אפור, הפנים אפורים-שחורים, "חלודים". XI.
105. טרקוטה גסה. I.
106. כנ"ל, אך הפנים חלקים. I.

סוג יג: מס' 107, קערת "פסיבדורסיגילטה" (V) השווה O. Waagé, "late B", 805u, *Antioch on the Orontes*, IV (1948), pp. 43 sqq. 878 f, k (המאות החמישית והשישית), בשכבה I נמצא גם שבר של בסיס מאותו חומר, חתום בחותמת של קדר בצורת תימורה.

סוג יד: מס' 108—111. פכים. 198 (IX), אדום בהיר חלק. השווה *Gerasa*, Tomb 8, p. 563, Fig. 41, 81 — המאה השלישית; 109 אפור בהיר, הפנים שחורים; 110 צהבהב; 111 צהבהב, הפנים אדומים-כתומים, חלקים.

סוג טו: מס' 112. בסיס (IX). חום כהה, הפנים אדומים-צהבהבים.

סוג טז: מס' 113—115. שברים בעלי עיטור. 113—114 כתומים; 113 צווארון מעוטר עיטור של טביעת אצבעות (VI). המאות הרביעית, החמישית והשישית, 115 אפור-לבן קשה, עם עיטור של חריטה (III).

השווה Schneider, *Pottery of Siyagha*, 1950, pl. 152, 1—16; *APEF*, V, 11 (Tyropoeon), 1929, 75, pl. xiv 13, 11.

מס' 116. סיר גס עשוי חומר טרקוטה (I). השווה רמת רחל, ידיעות י"ט (תשט"ו), 155, ציור 4, 3 (ביזאנטי), *Antioch*, III p. 67, 55b: Goldman.

323 No. 124, I, 1950, *Tarsus*; (המאות השביעית והשמינית).

3. זכוכית

- 117 (I). צלוחית של זכוכית ירוקה לבנבנה; צוואר זקוף ובסיס קעור.
 118 (I). שבר שפה מקופלת של כוס זכוכית ירוקה.
 כן נמצא ב־111 שבר ידית, בעלת חתך מעוגל, מזכוכית ירוקה, בקוטר של 3 מ"מ; ב־11 שבר כן של כוס מזכוכית ירוקה; ב־1 בסיס גדום של כלי כדורי מזכוכית ירוקה בהירה באורך של 3 ס"מ; שבר שפה נטויה כלפי חוץ של כוס עדינה מזכוכית ירוקה בהירה; שבר שפה זקופה של כוס חצי־כדורית או קערית מזכוכית דומה; בחוץ קו כפול חרוט על יד השפה.

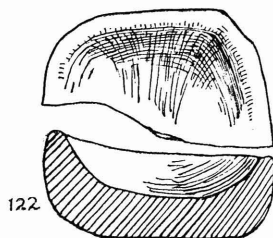
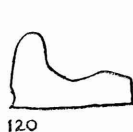
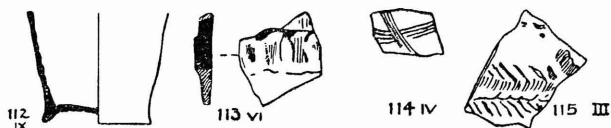
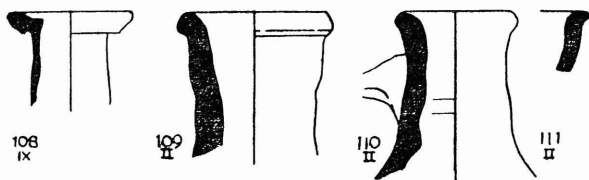
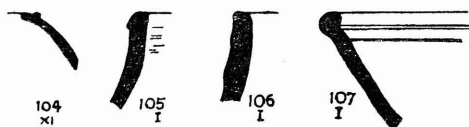
4. מתכת

- 119 (X). צמיד ברונזה.
 בשכבה I, מעל למבנה א', מטיל ברזל בצורת "L"; ארכה של הזרוע — 3 ס"מ. מ־VIIII מטיל ישר של ברזל, אולי חלק מו.
 מטבעות: מנקודת החיבור של VIII עם IX, בעומק של 1.92 מ. מפני השטח, מטבע־ברונזה שחוק מאוד.
 אני אסיר תודה למר ל. י. רחמני, שזיהה מטבע זה.
 פנים — ראש — לימין
 אחור — חזית בית מקדש.
 זהו מטבע פטרה של גיטה (212—209 לספה"נ) או של יוליה דומנה (217—193 לספה"נ).
 השווה *British Museum Catalogue of Greek Coins, Arabia*, p. 36, No. 16—17.
 בשכבה VI נמצא שבר ברונזה, אולי מטבע, שאין אפשרות לקבוע את זמנו ואפיו⁽¹⁰⁾.

5. טיח קירות

שברי טיח של קירות נמצאו בשכבות II, III, IV, V, VI, X. כמותם היתה רבה במיוחד ב־III—VI. רובם היו בצבע אפור או לבן, והציפוי המשותף

(10) החופר מכיר תודה לאגף העתיקות של הממשלה, שמעבדתה הואילה לנקות מטבעות אלה.

ציור 6. חרסים וכלים מכורנוב

עליהם היה לבן, צהבהב או אפור. בכמה מקרים נראו שתי שכבות של ציפוי, זו על גבי זו. על שבר אחד היו רישומי מחצלת. שבר אחר (111) היה מורכב מחומר אפור, שכבתו החיצונית לבנה, ואילו ציפוי היה אדום. ב-X נמצא גוש של טיח צהבהב, שפניו משוחים בשני צבעים: צהבהב ואדום.

(תרשימים 120, 121).

בשכבות I—IV נתגלו בעיקר רעפ־גג בעלי שפה או שפת אוגן (Flange). עליהם, בפנים האגן, יש בליטה מקבילה לשפה. הם היו עשויים מטין כתום־בהיר וכן מטין אדמדם מעורב בקצת חצץ לבן. שברי טיח (daub) נמצאו ב־VI, X.

7. אבן

פסיפסים ושברים של רצפות פסיפס נתגלו בשכבות I—V, ובמיוחד ב־IV. כמעט כולם היו לבנים. ב־I נמצא פסיפס עשוי בזלת. תרשימים מס' 122. חלק מלוח־צבעים או מכתש חרשים. ראש־אומנה משיש לבן, שגבהו 52 ס"מ ורחבו 52 ס"מ (V) (ציור 3, ע' 35). הוא בולט מגוש שיש, ומכאן ראייה, שהוא שייך לאומנה צמודה לקיר, קרוב לוודאי — בצד של כניסה. בין השינון והצמחים בעלי שני עלים נראה דגם חרוט. ראש־אומנה דומה מאוד נרשם בכורנוב על־ידי ולי ולאורנס¹¹; השווה S. Y. Saller; RB, XLIII, 1934, 126, Fig. 3; idem, *The Memorial of Moses on Mount Nebo*, II, 1941, p. 159, 2, כנראה מהמנזר הדרומי, בן המאה החמישית. (השווה שם, 114, 48, I)¹². בקרבת המקום הנ"ל נמצא גם שבר ארכיטקטוני עשוי מאבן־חול צהובה. חזיתו היתה מעוגלת וחרוטה בשני חריצים. על הכביש נמצא שבר של קערת גבס־אלבסטרון בעלת שפה משוננת. ב־III נמצא שבר של אבן־ריחיים מבזלת. ב־II — שני נתזי צור מטיפוס הכלים הפריהיסטוריים.

8. שרידי צמחייה

דוגמות הממצא של שברי עץ מפוחם נבדקו על־ידי מומחי המעבדה של הגן הבוטני המלכותי בקיו (Kew), אנגליה, ואנו מביעים להם בזה תודה על הדין וחשבון שלהם. מנהל המוסד, מר כ. ר. מטקלף, כותב: "אמנם אנו מאמינים, שהזיהויים נכונים הם... אבל כמה מהתכונות הדיאגנוסטיות לא היו ברורות די צרכן".

(11) ראה הערה 6.

(12) בזה נתונה תודה לפרופ' מ. אבי־יונה, שהפנה את תשומת־לבו של החופר למקום הנדון.

ההגדרות היו כדלקמן:

(א) בשכבה V, שהיא מרבד זרדים שרופים למחצה, היו הדוגמות *Cercis siliquastrum*, הוא כליל החורש. שיח נשיר זה גדל בר בשומרון ובגליל. אמנם הוא זקוק לתנאי לחות ניכרת, ואינו בנמצא בנגב. נקודת צמיחתה הקרובה ביותר לכורנוב היא, לדעת מר משה נגבי, בסביבת חברון. הואיל ואין זה עץ שכדאי להביאו ממרחקים, אפילו כחומר-הסקה בלבד, הרי ממצא זה מעניין ביותר.

(ב) בשכבה III נמצא עץ ממשפחת הארנים, קרוב לוודאי (*Cedrus* (sp.)) אין עץ זה יליד הנגב. מוצאו אולי מעבר הירדן, ומשם הובא לכאן לצרכי בנייה.

(ג) בשכבה X נמצא אשל (*Tamarix*), הצומח גם כיום בנגב.
(ד) גרעין של תמר נמצא בשכבה III (המאה השלישית לסה"נ) בעומק של 2.05 מ.

יש להעיר, שהחרס מס' 100 וכן כלי החרס מהתוצרת המקומית (סוגים א' וב') מעידים על תעשייה של צריפת כלי-חרס, שהיתה זקוקה לעצי-הסקה, שגדלו במקום או שהובאו מן החוץ.

9. עצמות בעלי-חיים

מר שמעון אנגרס המנוח הואיל לבדוק בדיקה ראשונית ממצאים אלה. כמורכן היה בדעתו למסור עליהם דין וחשבון מפורט, אך, לצערנו, לא זכה לכך. בבדיקתו זיהה מר אנגרס את בעלי-החיים הבאים: סוס, חמור, פרה, עז או כבש, חזיר, עוף, כלב.

10. אוסטרקאות

בשכבה I נמצאו שני חרסים, ועליהם כתובות ביוונית; הראשונה באותיות קורסיביות. שתיהן נכתבו בדין (לוח י', 3—4).

μυσο...

א'

μ...

ב' האותיות מטושטשות מאוד ואין להגיע לקריאה בטוחה.

χμν...

+ ωομ — —

(?) πωυ — —